

УДК 78.071:780.651.3]+726](477)“197/199”

DOI <https://doi.org/10.15407/um-etnolog.2025.22.033>

ШЕРЕМЕТА ІРИНА

молодша наукова співробітниця відділу музикознавства та етномузикології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етномузикології ім. М. Т. Рильського (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8484-2026>

SHEREMETA IRYNA

A junior research fellow at the Musicology and Ethnomusicology Department of M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8484-2026>

Бібліографічний опис:

Шеремета, І. (2025) Арсеній Котляревський і київський костел Святого Миколая: штрихи до історії Національного будинку органної та камерної музики. *Українське мистецтвознавство*, 22, 33–42.

Sheremeta, I. (2025) Arsenii Kotliarevskiy and St. Nicholas Catholic Church in Kyiv: Strokes to the History of the National House of Organ and Chamber Music. *Ukrainian Art Studies*, 22, 33–42.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

АРСЕНІЙ КОТЛЯРЕВСЬКИЙ І КИЇВСЬКИЙ КОСТЕЛ СВЯТОГО МИКОЛАЯ: ШТРИХИ ДО ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БУДИНКУ ОРГАННОЇ ТА КАМЕРНОЇ МУЗИКИ

Анотація / Abstract

У статті висвітлено діяльність Арсенія Котляревського зі створення Національного будинку органної і камерної музики України на базі костелу Святого Миколая. Цей костел було збудовано в Києві 1909 року за проектом архітектора В. Городецького в стилі неоготики з елементами модерну за інноваційними технічними рішеннями того часу. Будівля має характерні готичні риси. У 1938 році радянська влада закрила костел, парафію було ліквідовано, а будівлю переобладнали під склад і технічні приміщення. Унаслідок пожежі 1943 року та дії ґрунтових вод костел був значно пошкоджений. До 1970-х років він перебував у напівзруйнованому стані, але залишався важливою архітектурною домінантою міста.

У 1969 році в Києві оселився видатний органіст, музикознавець, педагог і культурний діяч А. М. Котляревський (1910–1994). Він організував і очолив клас органа в Київській консерваторії, де підготував плеяду видатних органістів. Музикант активно розвивав інтерес київської публіки до органної музики, пропагував її серед композиторів. Зростало усвідомлення потреби створення органного залу в Києві, але для реалізації потрібна була підтримка влад-

них структур. Підготовка до Олімпійських ігор 1980 року дала поштовх для реставрації костелу Святого Миколая, що його, завдяки лоббі А. Котляревського, 13 лютого 1979 року Рада Міністрів СРСР офіційно передала під Республіканський (нині – Національний) будинок органної та камерної музики (РБОКМ).

Реставрація органного залу затрималась, урочисте відкриття відбулося в січні 1981 року. Новий орган, виготовлений уславленою фірмою *Rieger-Kloss*, був спеціально адаптований до архітектури костелу. Інструмент мав 55 регістрів, диспозицію яких склав особисто А. Котляревський. На цьому інструменті чудово звучали як твори Й. С. Баха, так і музика романтиків чи сучасних композиторів. Одним з перших творів прозвучала «Ода музиці» Л. Дичко. А. Котляревський всіляко заохочував створення українськими композиторами органного репертуару.

А. Котляревський був художнім керівником РБОКМ з моменту відкриття й до 1986 року, а в 1982–1984 роках ще й директором закладу. За цей час костел Святого Миколая став важливою концертною локацією з особливою атмосферою. А. Котляревський вважав, що цей зал мав потенціал стати академічним центром органної музики, але його діяльність ускладнювалася бюрократією та зайвою увагою чиновників.

У 1985 році призначили нового директора РБОКМ, розпочалися конфлікти. Останні роки життя для А. Котляревського були складними: його зневажали, витіснили з власного «дітища». Врешті, музиканта звільнили нібито через скорочення посади художнього керівника.

А. Котляревський помер 18 грудня 1994 року, не доживши до численних негараздів, що спіткали Національний будинок органної і камерної музики України по його смерті. Попри все, саме його титанічні зусилля в 1970-х роках стали вирішальними для збереження цієї архітектурної перлини Києва. Спадщина А. М. Котляревського – це не лише українська органна школа, а й порятунок визначної історичної пам'ятки національного значення – київського костелу Святого Миколая.

Ключові слова: Арсеній Котляревський, Національний будинок органної та камерної музики України, українська органна школа, органна музична культура.

The activities of Arsenii Kotliarevskiy in establishing the National House of Organ and Chamber Music of Ukraine, based on the Church of St. Nicholas in Kyiv, are described in the article. This church has been built in Kyiv in 1909 according to the design of architect Vladyslav Horodetskyi in the style of neo-Gothic architecture with Art Nouveau elements and innovative engineering solutions of that time. The building has distinctive Gothic features. In 1938 the Soviet authorities have closed the church, disbanded the parish, and repurposed the building for storage and technical use. The 1943 fire and the impact of groundwater have caused significant damage. The church has been in a semi-ruined state, though it remained a prominent architectural landmark in the city by the 1970s.

The prominent organist, musicologist, pedagogue and cultural figure Arsenii Kotliarevskiy (1910–1994) has settled in Kyiv in 1969. He has founded and headed the organ class at the Kyiv Conservatory, training a generation of distinguished musicians. Kotliarevskiy has promoted organ music actively, raised public interest, and encouraged composers to write for the instrument. The need for the creation of an organ concert hall in Kyiv has become evident, but its realization required political support. Preparations for the 1980 Summer Olympics have created an opportunity to restore the Church of St. Nicholas, which, thanks to Kotliarevskiy's efforts, is transferred officially by the Council of Ministers of the USSR on February 13, 1979, to serve as the Republican House of Organ and Chamber Music (RHOCM).

The restoration process is delayed, and the official opening has taken place in January, 1981. A new organ is custom-built by the renowned firm *Rieger-Kloss*, tailored to the church's architecture. The instrument has 55 stops; its disposition is designed personally by A. Kotliarevskiy. Works by J. S. Bach, Romantic composers, and modern Ukrainian authors all sounded brilliantly on this organ. *Ode to Music* by Lesia Dychko is one of the first pieces performed there. A. Kotliarevskiy has encouraged actively the creation of organ repertoire by Ukrainian composers.

He has served as the artistic director of RHOСM from its opening until 1986, and between 1982 and 1984 also held the post of director. The Church of St. Nicholas has become an important concert venue with a unique atmosphere under his leadership. A. Kotliarevskiyi has considered this hall as a future academic center of organ art, but his work is hindered by bureaucracy and excessive administrative interference.

In 1985 a new director is appointed, initiating internal conflicts. A. Kotliarevskiyi's last years are marked by hardship and marginalization within the institution he has founded. He is eventually dismissed under the pretext of a staff reduction.

Arsenii Kotliarevskiyi has died on December 18, 1994, not witnessing the many misfortunes those have befallen later the National House of Organ and Chamber Music of Ukraine. Nonetheless, these are his tireless efforts in the 1970s those have become crucial for preserving this architectural treasure of Kyiv. The heritage of A. M. Kotliarevskiyi includes not only the Ukrainian organ school but also the salvation of an outstanding historical monument of national significance – the Kyiv Church of St. Nicholas.

Keywords: Arsenii Kotliarevskiyi, National House of Organ and Chamber Music of Ukraine, Ukrainian organ school, organ musical culture.

Вступ. Історія Національного будинку органної та камерної музики в Києві нерозривно пов'язана з постаттю Арсенія Котляревського – музикознавця, органіста, педагога, культурного діяча, чия виняткова роль у становленні української органної школи досі не здобула належного висвітлення та оцінки. У контексті сучасної боротьби за право власності на будівлю костелу Святого Миколая, де ще недавно повноцінно функціонував органний зал, повернення до початку цієї історії є не лише актом культурної пам'яті, а й громадянської вдячності. Вивчення внеску А. Котляревського в перетворення занедбаної сакральної споруди на один із провідних центрів музичного життя України впродовж останніх чотирьох десятиліть дозволяє по-новому поглянути як на його життєвий і творчий шлях, так і на специфіку культурної політики пізньорадянського періоду.

У статті вперше зібрано й узагальнено фактичний матеріал, що стосується участі Арсенія Котляревського в ініціюванні, проектуванні та реалізації ідеї створення органного залу в приміщенні київського костелу Святого Миколая. На основі джерельних документів, тогочасної преси, спогадів сучасників, епістолярію та власних свідчень учасників подій реконструйовано ключові етапи цього процесу, простежено його розгортання та виявлено низку системних труднощів, з якими стикалася культурна ініціатива в пізньорадянський період. Окрему увагу приділено особистості А. Котляревського як утілювача ідей високого мистецтва, що формував органну культуру в Україні не лише як виконавець і педагог, а також як стратег, адміністратор і – фактично – творець культурного середовища.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ ст. в знаному клінічному повивальному інституті, яким керував авторитетний акушер і гінеколог Дмитро Отт, з'явився незвичний для медичного середовища інструмент – орган. Музичний інструмент містився поряд з палатою, де народжувалися малюки, адже директор клініки вважав, що м'яке органне звучання заспокоює майбутніх матерів. Саме під його звуки 115 років тому з'явився на світ Арсеній Миколайович Котляревський (1910–1984) – майбутній музикант, який до решти присвятив своє життя розвитку високої органної культури в усіх місцях, куди його закидала неблаганна доля (утім, половину дорослого життя він провів в Україні). Він був високоосвіченим музикознавцем, дипломованим концертуєчим органістом, видатним органним педагогом і культурним діячем.

А. Котляревський був ровесником костелу Святого Миколая – зведеного в Києві 1909 року за проектом архітектора В. Городецького у співпраці з інженером С. Валовським, що є найяскравішим прикладом київської неоготики з елементами модерну. Це архітектурне явище сформувалося на межі XIX–XX ст., поєднавши стилізацію під середньовічну готику з новітніми на той час конструктивними й інженерними рішеннями – застосуванням залізобетону, армування, сучасного фундаменту тощо. Костел Святого Миколая, зокрема, став першим київським храмом, зведеним на пальовому фундаменті. Завдяки своїм упізнаваним рисам – стрімким шпилям, аркбутанам, стрілчастим прорізам, складному декору, вітражам – будівля є однією з найвиразніших сакральних споруд Києва і водночас однією з тих, що мають складну долю.

Релігійним потребам костел служив недовго – 1938 року радянська влада закрила храм для богослужінь, а парафіяльну громаду ліквідувала. Майно костелу частково було знищено або розграбовано. Як і у випадку з багатьма іншими культовими спорудами СРСР, костел переорієнтували на світські потреби. Спершу споруду храму використовували як складські приміщення. У 1943 році в стінах храму вперше сталася пожежа, яка пошкодила інтер'єри. До того ж будівля костелу завжди потерпала від близькості ґрунтових вод. Після незначного ремонту приміщення зайняв Київський обласний архів, а частину площі відвели під системи глушіння «ворожих» західних радіостанцій. Їхні антени було розвішано ззовні на вежах костелу. На початку 1970-х років споруда перебувала у напівзруйнованому стані (протікала стеля, відпадала понищена грибок штукатурка, втрачалося зовнішнє оздоблення, дах поростав деревами), хоча її велична неоготична архітектура залишалася виразною домінантою тодішньої Червоноармійської вулиці (нині Велика Васильківська).

У цей час – 1969 року – на запрошення ректорату Київської консерваторії в Києві оселився А. Котляревський. У виші він організував і очолив клас органа, з якого вийшла плеяда провідних українських органістів і педагогів сучасності, зокрема Г. Булибенко, В. Михайлюк, Н. Висич, О. Дмитренко, І. Калиновська, В. Коростельов, В. Кошуба, Г. Мокрова, В. Півнов. Разом зі своїми учнями А. Котляревський планомерно розвивав інтерес столичної музичної аудиторії до органної музики. Він уважав, що поняття «органна культура» складається з чотирьох елементів – інструментів, виконавців, слухачів і музики – і працював над кожним з них: давав численні концерти, запрошував виконавців-гастролерів, робив органні транскрипції різних творів, публікував музично-критичні статті, будував стратегії розвитку органної культури, розповідав студентам-композиторам про специфіку цього інструмента...

Сприятливі передумови для переїзду Арсенія Котляревського до Києва склалися ще й завдяки спільним виступам із солісткою Київського оперного театру Вірою Любимовою. Наприкінці 1960-х вони вдвох провели в столиці серію концертів (згодом виступали удвох аж до початку 1980-х років). У спогадах про перший із них співачка згадувала особливо докладно, а далі зазначала: «Ми з Арсенієм Миколайовичем влаштували ще ряд концертів, зацікавленість якими публіки щоразу зростала. Незмінними були аншлаги, захоплення слухачів виконуваними творами, море квітів. Ставало очевидним, що такі концерти мають стати систематичними, потрібний орган відповідного рівня і спеціальний концертний зал. Думка про заснування такого залу й постановку органа в костьолі (колишня вул. Червоноармійська) інколи

траплялася серед музикантів. Однак як конкретно перетворити мрію в дійсність? Отже, почалися наші з Арсенієм Миколайовичем митарства, спрямовані на переконання чиновників різних рівнів у необхідності для культури України відкриття залу органної музики в костьолі. Не останню роль у позитивному вирішенні цієї проблеми відіграло те, що поміж слухачів наших концертів були люди, наділені великими повноваженнями в республіці – представники ЦК, Ради Міністрів, Верховної Ради, Міністерства культури тощо» [1, с. 316].

Цю історію у своїх спогадах доповнив учень органного класу Валерій Коростельов: «Одного дня під час уроку в Малому залі консерваторії (якщо не помиляюся, восени 1977 р.) вчитель показав мені надруковану в газеті фразу з доповіді В. В. Щербицького: “Слід нам було б подумати про відкриття у Києві власного органного залу”. Задоволено посміхнувшись, Арсеній Миколайович сказав: “Это Вам, друг мой, не фунт изюма. Представляете, сколько требовалось усилий, чтобы протолкнуть эту фразу в текст доклада Первого секретаря? Теперь, надеюсь “колеса завертятся””. Подиву гідне це вміння Арсенія Миколайовича переконувати у своїй правоті володарів владних кабінетів, адже весь його імідж старорежимного інтелігента так різко дисонував з ідеалами поведінки більшості тодішніх функціонерів. Він якось “гіпнотизував” начальство своєю імпозантністю, і все у нього виходило як у казці» [1, с. 81].

Саме життя підкинуло зручну нагоду для реалізації цього грандіозного задуму. У рамках підготовки до XXII літніх Олімпійських ігор в УРСР розгорнули масштабну кампанію, покликану створити ефект «показної культурності» країни: було відреставровано цілий ряд архітектурних пам'яток, здатних справити враження на іноземних гостей. Оскільки частину змагань мав приймати Київ, зокрема, на стадіоні, що містився поряд з костелом, було ухвалено рішення про відновлення костелу Святого Миколая.

На той час у низці радянських міст, передусім у балтійських Вільнюсі, Каунасі, Ризі та Таллінні, уже існувала практика переобладнання костелів під концертні зали. Розуміючи, що орган найповніше розкривається саме в костелі, а без храму перетворюється на звичайний музейний експонат, Арсеній Котляревський домігся передачі костельного приміщення під культурні потреби. 13 лютого 1979 року рішенням Ради Міністрів СРСР будівлю храму було офіційно передано майбутньому Республіканському (нині – Національному) будинку органної та камерної музики. Як згадував В. Коростельов, Арсеній Миколайович не був у захваті від назви установи. Слово «будинок» викликало в нього побутові асоціації, тож він розглядав інші варіанти, у тому числі й дещо помпезне «палац». Однак життя показало, що за десятиліття існування закладу кращого слова так і не знайшли [1, с. 81]. Не менш принциповим для нього було й збереження в назві означення «органный зал», адже філармонія відразу виявила надмірний інтерес до нової концертної локації, яка могла стати її підрозділом.

Сам концертний зал планували відкрити до літніх Олімпійських ігор 1980 року, однак не встигли. Тому відкриття почали поспіхом «підганяти» до XXVI з'їзду КПРС у лютому 1981-го. Це спричинило низку негативних наслідків: приміщення не встигли як слід просушити, а грибок на стінах – вивести.

Роботи з пристосування храму до концертної діяльності відбувалися за безпосередньої участі Арсенія Котляревського. Він багато вивчав архівні матеріали, щоб відновити приміщення храму в його первісному вигляді, долав чимало бюрократичних перешкод.

тичних та ідеологічних труднощів і перешкод, однак деякі – не зміг. Приміром, перш ніж замовити орган, Арсеній Миколайович попросив музикантів – флейтистів та інших – зіграти в різних частинах храму. Найкраще музика лунала згори – багатше та яскравіше. Але в радянському культурному осередку глядачі мали бачити, як виходить артист, як він сідає за інструмент, власне виконує музику. Саме тому орган й встановили на сцені на місці вітваря, а не на хорах, трохи пожертвувавши якістю звучання.

Одна з найближчих довірених учениць Арсенія Котляревського Ольга Дмитренко розповіла авторці цих рядків про вражаючу прозорливість Арсенія Миколайовича. За її словами, він якось сказав: «Прийде час, коли розміщення органа у вітварній частині стане неприйнятним. Тоді, Ольго, ви його розберете і перенесете вбік» – адже для традиційного розташування на хорах цей інструмент був завеликим...

Уперше орган у Миколаївському костелі було встановлено ще римо-католицькою парафією в 1912 році. Інструмент був виготовлений австрійською фірмою *Rieger* – знаменитою органною мануфактурою, заснованою родиною Рігерів у другій половині XIX ст. У каталозі компанії він значився під номером opus 1802, але до нашого часу він не дійшов. Новий орган для костелу замовили вже наприкінці 1970-х років – у тієї ж фірми, що на той час працювала під назвою *Rieger-Kloss*. Для київського концертного залу було сконструйовано орган opus 3503, що його майстри намагалися максимально узгодити з архітектурним стилем і внутрішнім простором костелу. Процес створення такого інструмента надзвичайно складний: спочатку майстри знайомляться з приміщенням, де стоятиме майбутній інструмент, вивчають побажання замовників, далі проєктують і виготовляють, потім повністю монтують на фабриці для тестування звучання, після чого розбирають, транспортують і вже на місці встановлюють остаточно.

Коли 1979 року орган нарешті прибув до Києва, чеські майстри, які приїхали для його монтажу, були вкрай здивовані станом костелу. Вони не звикли працювати в умовах пилу й будівельного бруду – а тут якраз тривала прискорена реставрація. Подейкують, що вони всерйоз розглядали можливість повернення додому, так і не виконавши роботи, – їх ледве вмовили залишитися. Реставратори працювали в першій половині дня, а в другій – до роботи бралися органні майстри. І все ж Арсеній Миколайович радів: приходив грати, пробував звучання нових регістрів, давав деякі рекомендації органним майстрам.

Орган у Миколаївському костелі мав 55 регістрів, його диспозицію складав сам А. Котляревський. На цьому інструменті чудово звучали як твори Й. С. Баха, так і музика романтиків чи сучасних композиторів. Одним з перших творів, виконаних у костелі Святого Миколая, стала «Ода музиці» Лесі Дичко. Цей твір було створено спеціально на замовлення для нового органного залу. А. Котляревський прагнув розквіту вітчизняної органної культури й активно заохочував композиторів до написання нових творів. Якось він навіть сказав одному з них: «Вы напишите хорошую музыку, а мы расставим регистры сами» [1, с. 237]. У результаті український органний репертуар поповнився низкою талановитих творів тогочасних авторів.

З відкриття і до 1986 року А. Котляревський був художнім керівником, а упродовж 1982–1984 років – ще й директором РБОКМ. Під його керівництвом костел Святого Миколая отримав нове життя, ставши однією з провідних концертних локацій Києва з особливою атмосферою. В одній журнальній статті А. Котляревський так писав про цей час: «Посилений інтерес до нового залу спостерігаємо у числен-

них мешканців столиці України. Радує вже те, що впорядковано цю гарну споруду на одній з центральних вулиць. Реставраційні роботи проведено Держбудом УРСР (автор проекту О. Граужіс). Архітектор І. Тукалевський прагнув знайти оптимальні шляхи пристосування приміщення під концертний зал. Артисти і слухачі, захоплені звучанням органа, чудовою акустикою, милуються романтизованим неоготичним інтер'єром, створеним талановитим київським архітектором В. Городецьким на початку ХХ ст. І ті, хто просто прийшов подивитися його, з цікавістю слухають виконувану програму, тож, сподіваємось, в майбутньому вони стануть шанувальниками такого мистецтва. Втім, вже сьогодні серед киян і гостей столиці Радянської України є чималий загін любителів і знавців органної й камерної вокальної та інструментальної музики. Концертні програми двох місяців могли задовольнити найвимогливіших слухачів» [4, с. 8].

За часів Арсенія Миколайовича РДОКМ був, як тепер кажуть, зоофрендлі. Про виняткову доброту А. Котляревського і його любов до всього живого згадує дочка Віра Миколаївна: «Во время концерта папиных учеников на сцену Дома органной и камерной музыки забежал здоровенный бездомный пес. Охранники засуетились, собрались вызывать службу отлова. Папа сказал: “Нет!”. Он позвонил домой, просил меня срочно приехать с ошейником и поводком, и когда я приехала, то увидела картину: за кулисами на диване сидит папа, а рядом с ним на том же диване лежит лохматый, грязный, счастливый пес. И еще один пример. Внутри под крышей собора все в том же Доме органной и камерной музыки зяблики свили гнездо и вывели птенцов. Беда была в том, что как только раздавались первые звуки органа, птицы начинали щебетать, хотя через некоторое время смолкали. Это случилось на папином концерте. Зрители заволновались. Отец приостановил исполнение пьесы, вышел на авансцену и объяснил публике в чем дело, попросив потерпеть и не обращать внимания, поскольку птицы должны выкормить птенцов и гнать их и тревожить нельзя» [1, с. 213].

Але не все було так безхмарно. У листі до свого товариша, професора по класу органа Вищої музичної школи ім. Ф. Мендельсона-Бартольді в Лейпцигу, В. Шетеліха, датованому 29 листопада 1981 року, А. Котляревський був відвертим: «Наш новый концертный зал очень красивый, с хорошей акустикой. Орган, построенный чехами, может считаться удачным опусом. Имея такой зал и орган, можно проводить очень интересную концертную работу. Тем более, что зал является самостоятельным учреждением, не зависящем от филармонии. Это учреждение называется “Республиканский Дом органной и камерной музыки”. По мысли Министерства культуры, он должен быть своеобразным методическим и организационным центром органной и камерной культуры в республике. Однако многие обстоятельства мешают наладить дело и доставляют мне много огорчений. Я думал превратить этот зал в чисто академический центр органной музыки. Но к этому залу слишком привлечено внимание всякого и очень высокого начальства и широких масс прямо “с улицы”, которые приходят “посмотреть зал и орган”, а не послушать серьезную музыку. Поэтому “средняя арифметическая” концертных программ, всякие “Аве Мария” и подобные номера с вокалистами, “Готическая сюита” Бельмана и тому подобный репертуар. Я принимаю всякие меры по улучшению положения и заставляю публику слушать у наших органистов серьезные программы. Понемногу дело налаживается, но медленно и с трудом. Если мою линию начальство будет и дальше поддерживать, то со временем зал приобретет более академический харак-

тер. Но мне слишком много лет и я очень упрямый, а начальство любит молодых и послушных, старающихся угодить. К этой роли я не гожусь... Ближайшее время покажет, как все сложится на будущее. Торжественное открытие с приглашением наших друзей из-за рубежа не удалось, т. к. строители опаздывали с окончанием работ и все нам скомкали. Все же я надеюсь, что удастся преодолеть бюрократию планов “Госконцерта” и пригласить Вас в Киев на концерты в наш новый зал» [1, с. 175–176].

Ольга Дмитренко згадувала: «В 1985 году назначают нового директора – бывшего работника Совмина, куратора библиотек. Ее девиз был: “Разделяй и властвуй!”. Начался наиболее сложный период для РДОКМа, его коллектива, Арсения Николаевича. Период конфликтов, склок, увольнения неугодных. В 1986 году основатель украинской органной школы, художественный руководитель Дома органной и камерной музыки Арсений Николаевич Котляревский был уволен в связи с сокращением должности худрука» [1, с. 340]. З уже надрукованих афіш РБОКМ поспіхом відрізували останній рядок – «художній керівник – Арсеній Котляревський»...

Нова директорка РБОКМ Алла Горovenko ще раніше намагалася звільнити Котляревського, але тоді йому вдалося в судовому порядку відстояти свою правоту. Мирослав Скорик так згадував цей прикрий епізод: «У Києві А. Котляревський <...> також став художнім керівником Київського органного залу, де теж проводив безкомпромісну політику високого класичного мистецтва. І знову вступив у конфлікт із дирекцією цієї організації, яка була налаштована звільнити Арсенія Миколайовича з посади. Цьому вдалося запобігти, але останні роки праці вже не були для нього комфортними» [1, с. 223].

Вдруге Арсеній Котляревський уже не став звертатися до суду. Скорочення його посади таки відбулося – хоч і формально та на короткий час, бо вже навесні наступного року концертний зал отримав нового художнього керівника – композитора Олександра Костіна, який своєю чергою також виявився нелояльним до Арсенія Миколайовича (утім, це не завадило йому згодом написати солодкаві тоном та двозначні за змістом спогади про нього [1, с. 237–240]).

Про вороже ставлення нової дирекції РБОКМ до А. Котляревського без прикрас розповідала учениця органного класу Анна Мокрова: «Последние годы жизни Арсения Николаевича были очень драматичными. <...> Сильнейшие удары, которые обрушило на него новое руководство его детища – Дома органной и камерной музыки. Арсения Николаевича попросту выживали, изгоняли, отнимали и так уже редкие концерты, бессовестно спекулируя его почтенным возрастом. <...> Последний, особенно болезненный удар нанесла ему тогдашняя директриса “Дома органной и камерной музыки”. Арсений Николаевич должен был дать 2 концерта в Харькове, а в этом городе похоронен его отец. Поэтому он придавал харьковским гастролям такое большое значение. На склоне лет он хотел, возможно, в последний раз поклониться родному человеку, при чем сделать это посредством самой высокой, самой духовной музыки. Ему было необходимо вновь утвердиться в истине, что духовные узы между близкими людьми не может разорвать и сама смерть. Ему было очень важно сыграть эти концерты в Харькове, а их у него нагло и жестоко отобрали. Я встречалась с Арсением Николаевичем после этого. Он был страшно подавлен, но при этом, как всегда, внимателен и добр» [1, с. 356].

З приходом А. Горovenko в цокольному поверсі будівлі розгорнув діяльність бар і навіть відеосалон, що істотно заважало репетиціям і концертам, А. Котляревський

був категорично проти таких «новацій». У 1990-х у храмі відновились богослужіння – у пострадянський період відродилася римо-католицька парафія Святого Миколая. Релігійна громада з часом розпочала боротьбу за повернення культової споруди вірянам.

Арсеній Миколайович Котляревський помер 18 грудня 1994 року. Він не застав ані обіцянки Президента України Леоніда Кучми Папі Римському Івану Павлу II повернути костел католицькій громаді; ані численних меморандумів і домовленостей між Міністерством культури та римо-католицькою парафією; ані жахливої пожежі 3 вересня 2021 року, яка знищила унікальний орган; ані великої російсько-української війни, коли в лютому 2022 року працівники органного залу поспіхом передали ключі парафії, залишаючись у костелі лише на папері; ані прильоту ворожої ракети в грудні 2024 року в сусідній будинок і нових пошкоджень храму; ані серії судів 2025 року, що закріпили право парафії на виключне користування святиною...

Непроста доля А. Котляревського чимось відлунює таку ж долю київського костелу Святого Миколая. Очевидно одне: якби не його титанічні зусилля в 1970-х роках зі збереження та реконструкції цієї будівлі, навряд чи архітектурна перлина Києва дійшла б до нашого часу. Спадщина А. М. Котляревського – це не лише українська органна школа, а й порятунок визначної історичної пам'ятки національного значення – київського костелу Святого Миколая. Парафія має пам'ятати про це і згадувати душу цієї великої, доброї та світлої Людини у своїх молитвах...

Висновки. Досвід Арсенія Котляревського в реалізації проекту органного залу в костелі Святого Миколая демонструє, якою мірою особиста ініціатива, наполегливість і культура мислення однієї людини можуть вплинути на формування мистецької інфраструктури навіть за несприятливих історичних обставин. Упроваджуючи європейське розуміння органної культури, він не лише заклав засади професійної органної освіти в Україні, а й подарував столиці унікальний мистецький простір. Вшанування його постаті – це не тільки жест справедливості, а й підґрунтя для осмислення цінності збереження культурної тяглості в часи потрясінь.

Джерела та література

1. Арсеній Котляревський: органіст, музикознавець, педагог. Статті, матеріали, спогади / [упоряд. О. І. Котляревська]; Нац. муз. академія України ім. П. І. Чайковського. Львів : Растр-7, 2016. 373 с.
2. Булибенко Г. Арсеній Миколайович Котляревський. Київський період життя. *Українська музика*. 2000. Вип. 29.
3. Каліберда С. *Органи Львова і Галичини: Історія та сучасність*. Львів : Априорі, 2014. 448 с.
4. Котляревський А. Концертний зал. *Музика*. 1981. № 3. С. 8.
5. Приседська В. «Коли орган горить, він плаче як дитя»: Історія органу Миколаївського костелу [інтерв'ю з О. Дмитренко]. *BBC News Україна*. 7 вересня 2021. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-58473270> (дата звернення: 01.07.2025).

References

1. KOTLIAREVSKA, Olena, compiler. *Arsenii Kotliarevskyi: Organist, Musicologist, Teacher. Articles, Materials, Memoirs*. P. I. Chaikovsky National Music Academy of Ukraine. Lviv: Rastr-7, 2016, 373 pp. [in Ukrainian].
2. BULYBENKO, Halyna. Arsenii Mykolaiovych Kotliarevskyi. The Kyiv Period of Life. *Ukrainian Music*, 2000, issue 29 [in Ukrainian].
3. KALIBERDA, Serhii. *Organs of Lviv and Halychyna: History and Modernity*. Lviv: Apriori, 2014, 448 pp. [in Ukrainian].
4. KOTLIAREVSKYI, Arsenii. Concert Hall. *Music*, 1981, no. 3, pp. 8. [in Ukrainian].
5. PRYSEDSKA, Viktoriia. «When an Organ Burns, It Cries Like a Child»: The Story of the Organ of St. Nicholas Church [Interview with O. Dmytrenko]. *BBC News Ukraine*. September 7, 2021 [online] [viewed 1 July 2025]. Available from: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-58473270> [in Ukrainian].

Конфлікт інтересів

Авторка не має потенційного конфлікту інтересів, який би міг вплинути на рішення про опублікування цієї статті.

Використання штучного інтелекту

Не використовувався.

Отримано / Received 07.07.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 02.10.2025

Опубліковано / Published 18.12.2025